

KÉT KRITIKA EGY KÖNYVRŐL

KÉPES GÉZA: AZ IDŐ KÖRVONALAI

TANULMÁNYOK AZ ÓSI ÉS MODERN KÖLTÉSZETRŐL

(Magvető, 1976.)

Képes Géza életútját szép számmal megjelent önálló verskötetei szegélyezik. Nevének hallatára én mégis — tán szakmai okokból — elsősorban műfordításaira asszociálok. Ha csak a legutóbbi évek termésére gondolok, a *Finn versek és dalok* (1959), *Először magyarul* (1971), valamint a *Napfél és éjjél* (1972) filológiai hű és átélt költői tolmácsolású remekei ötlenek eszembe. Köztudott azonban az is, hogy már a negyvenes évektől számítjuk a rokon népek költészetét bemutató munkásságát (*Északi fény* 1938, *Északi csillagok* 1944, *Északi vártán* 1944). A finn irodalom és a finnugor népek költészete iránti érdeklődés egyetemi stúdiumai alatt bontakozott ki Képesben, akit az Eötvös Kollégium falai között megkezdett széles spektrumú irodalmi és nyelvi tanulmányok érleltek egyéni hangú poeta docusszá.

A műfordítói fáradozás eredménye, a tőlünk térben — és sokszor időben is — messze élő vagy élt költő magyarul zengő verse öröm az olvasónak és bizonyosan az a fordítónak is. A magyar változat azonban nem avat be a fordítás műhelytitkaiba, rejtve maradnak a megtett út kapaszkodói, fordulói, s az egyes kiszögellésekről nyíló kilátás, magyarán szólva a műfordítás szellemi melléktermékei: a költő reflexiói, a fordítói munkával járó vizsgálódások eredményei, melyeknek természetszerűleg ő az egyedüli birtokosa.

Az idő körvonalaira azt mondhatnánk, ilyen „melléktermék”-kötet. Hangsúlyozom azonban, hogy nem mellékes szellemi munkáról van szó. Lenyűgözően érdekes eszmefuttatások, ha úgy tetszik esszék — a kötet tárgyilagos címe szerint: tanulmányok — az ősi és modern költészetéről foglaltatnak a könyvben, rengeteg ismeretanyagot tárva föl, bő nyelvi illusztrációval, azaz képsorokat és muzsikát varázsoló idézetekkel, — s mindez a lírikus eleven és szuggesztív előadásában.

E recenzióban csak a könyv első részének, az ősköltészetet tárgyalónak (1–185.) a bemutatására vállalkozhattam, bár teljességgel kompetensnek ezen a területen sem vallhatom magam. Az itt közölt négy tanulmány közül a legterjedelmesebb és talán legfontosabb *A magyar ősköltészet nyomairól* szól (7–115.).

Képes e tanulmányában szakít azzal a filológiai hagyománnyal, amely teljes szkepticizmussal ítéli meg a magyar ősköltészet rekonstruálhatóságát. Király György a 20-as években ugyan sok okos érvet sorakoztatott fel az ősköltészeti kutatásokban szóba hozott kritikátlan párhuzamok ellenében, megállapításainak egy része azonban ma már meghaladott, ill. revízióra vagy további pontosításra szorul. Képes nem ezt a vonalat folytatja. Ő tudatosan szakít a filológia — és főleg a Király-féle filológia — módszerével, s e helyett egy másik, intuitív, de reális, empirikus adatokkal alátámasztott gondolati konstrukciót épít föl, amely — akár hiszünk benne, akár nem — mindenképpen figyelemre méltó és alkalmas keret elveszett ősköltészetünk körülhatárolására és jellemzésére.

Műfordítói tapasztalataiból kiindulva felsorakoztatja a rokon finnugor és nem rokon, de velünk közös történeti múltú türk (és mongol) népek költészetének egybevágó elemeit s ezekből, valamint a magyarságnál még kitapintható hasonló jelenségekből próbálja körvonalazni a magyar ősköltészet kontúrjait.

Vitathatatlan telitalálat Képesnek az a megállapítása, hogy „a régi népköltészet alkotását mindig dallammal kell elgondolnunk: a versmondatokkal együtt születik meg a zene”. E tétel igazságát saját kutatásaim is megerősítik: sok prózában lejegyzett rokon nyelvi mese vagy monda analízise során kiderül, hogy eredeti verses műfajjal (epikus énekkel) van dolgunk, s hogy eredetileg énekeltek őket (az ének alakító hatása sokszor még a prózában leírt szövegben is megfigyelhető). Nagy kár, hogy ezeknek az énekeknek a dallamát a gyűjtők általában nem közölték (vagy le sem jegyezték), pedig csak a szöveg és a dallam együttes közzététele adhat hiteles képet a metrikai viszonyokról.

Rokon népköltészetek vizsgálata módot ad Képesnek a magyar ősköltészet tematikai és formai elemeinek részleges rekonstruálására (pl. kovács-motívum, totemizmus, ill. 3/3, 4/3, 4/4-es ütemtagolású sorok). További analógiaképpen a mongol vers lényegi vonásaként a sor eleji (1 vagy több szótagos) rímet emeli ki, ami azért érdekes, mert az alliteráció finnugor oldalon szintén ismert és Képes ennek megfelelően a magyar ősköltészet egyik legalapvetőbb karakterisztikumának is ezt tartja.

Röviden tehát annyiban összegezhetjük Képes kutatásait, hogy szerinte a honfoglaló magyarok költészete ugor hagyományokból sarjadt, de gazdagította e hagyományt a velük érintkezésbe került lovas nomád török—türk népelemek költészete, melynek sajátosságait egy rendkívül bravúros és merész fordításával villantja föl az olvasó előtt: az orkhoni feliratok mindeddig kötetlen formájú szövegét versként rekonstruálja s egy részletében az *Ómagyar Mária-síralom* 1. sorának ritmusát fedezi fel (*körür közüm körmöz tág* = „szemem

szemlél szemetlen”). Csak közbevetőleg említtem, hogy már korábban is végrehajtott Képes Géza ehhez hasonló műveletet: egy prózai votják szövegről állapította meg azt, hogy verses formájú, énekelt kiséposzról van szó, amelyben szintúgy fölfedezi a *Mária siralom* 1. sorának ritmusát 22 ízben [igaz, hogy Domokos P. *Az udmurt irodalom története* c. könyvében (143.) Képes rekonstrukciójának ellentmondó jelenségekre figyelmeztet]. Akárhogyan is legyen: egy jó disputát megérne annak a vizsgálata, hogy milyen bizonyító értéke van a magyar ősköltészet szempontjából egy-egy ilyen műfordítói trouvaille-nak, ám az kétségtelen, hogy régi költészetünkől a török hatást aligha vonhatjuk kétségbe.

Képes Géza építménye azonban még magasabbra tornyosul: abból a feltevésekből kiindulva, hogy a magyar ősgesta át volt itatva nomád kultúránk emlékeivel, arra az eredményre jut, hogy valamilyen nyomának csak fenn kellett maradnia az ősgestán alapuló krónikáinkban. Nyomozása nem maradt eredménytelen: Anonymusnál, a *Képes Krónikáiban* és Bonfininél is tud rekonstruálni néhány sort, mely közvetlen ősköltészeti eredetű lehet (97–98, 101, 103–104.). Tanulmánya csattanójául pedig a *Gellért legendában* említett munkadaloknak ekvivalensét éleszti fel egy csángó mesében, melynek prózai szövegében Sprechgesang-ot ismer fel, s rekonstruálja belőle az eredeti verset.

Képes Géza egyes nézeteivel a filológusok bizonyára vitatkozni fognak (pl. a matriarchátusról szóló fejtegetéseivel, több etimológiájával és névmagyarozatával, esetleg a virágénekek finnugor kapcsolatairól kifejtett nézeteivel), de az kétségtelen tény, hogy Képesnek a magyar ősköltészetéről szóló tanulmánya nagyszerű összefoglalás, melynek nem egy megállapítása már bevonult a köztudatba (persze nem azok a szómagyarozatok, amelyekre Kolozsvári Grandpierre Emil hivatkozik *Négy-öt magyar összehajol . . .* c. szellemes írásában).

A Naiv eposz és ősi mesemondás c. tanulmány (116–125) alapgon dolata az, hogy „az ősi korokban nincs különbség mese és eposz között”, mivel eredetileg mindkettő a közösség konkrét emlékezetének funkcióját töltötte be (konkrét társadalmi és vallási elképzelésekről vallanak). E szellemi alkotásokat létrehozó közösségek sorsától függött, hogy „meséiket” megőrizték-e a szájhagyományozás korszakán át oly kötött formában, hogy az írásbeliséget megérvén naiv eposzá kristályosodhattak ki.

E tézis alátámasztására Képes magyar népmesék tartalmi elemeit állítja párhuzamba naiv eposzokkéval: nomád életforma, matriarchátus, sámánok, kovács-istenek, utolsó ülöttségi jog, a túlvilág az itteninek

tükörképe és más ehhez hasonló motívumok merülnek fel a legkülönbözőbb forrásokból, egymástól néha igen messze álló közösségeknél (ótestamentumi, iráni, finnugor, altaji, abház, mongol, egyiptomi, görög anyag alapján).

★

Jelentős írás a harmadikként közölt *A Kalevala és a magyar irodalom* (126–147), mely túl is pillant a címben jelzett horizonton és a világirodalmi hatást is számba veszi. Előljáróban azonban fölvázolja a kalevalai verseknek a finn irodalomra gyakorolt hatását, amely már a finn irodalom legkezdetén, a 16. századi Agricola püspök verseinek kalevalai ritmus sugallta népi stílusában, kalevalai vessorai-ban szólalnak meg. Ez a tendencia a 17–18. században is észlelhető. Majd a Lönnrot-féle *Kalevala* megjelenése után olyan ihlet forrásává lett, mely a klasszikus finn irodalom legnagyobb alakjainál (pl. Eino Leino) és a kalevalai örökségen nevelkedett modern finn költőknél is kimutatható. Az esszéíró Képes Géza megállapításai természetesen a műfordított tapasztalataiból szűrődnek le: a fordítás katalizátorán át-bocsátott szöveg értőjének tárja fel rejtett, speciális alliterációit, gondolatritmusait, s a modernül rövidre tördelt sorok belső kalevalai struktúráját.

A világirodalmi visszacsengést keresve Longfellow indián eposzára, a *Hiawatha*-ra hivatkozik (1855). A hazai hatás ennél jóval későbbi: csak a magyar fordítások megjelenése után számolhatunk vele. Különös, hogy Arany eposz-rekonstrukciója, a *Buda halála* inkább a *Nibelung-énekekkel* hozható kapcsolatba, bár a költő tudomással lehetett akadémikus-társának, Barna Ferdinándnak 1871-ben megjelent *Kalevala*-fordításáról. Arany két — szinte önálló életet élő — epikus darabja viszont *Kalevala*-formát mutat: a *Rege a csodaszarvasról* és a *Keveháza*. Vikár Béla fordításának a 20. sz. magyar költőire volt jelentős hatása. Gulyás Páltól, József Attilától és Juhász Ferenctől idézett strófák a *Kalevala* formáinak újratereemtését igazolják. Különleges jelentőségű, hogyan rezonált Ady a *Kalevalára*: néhány héttel a Vikár fordítás megjelenése után írta *Északi ember vagyok* c. versét. Ennek első szakaszát Képes könnyedén fordította finre kalevalai sorokban, alliterációval, keresztímekekkel. Képes egyébként bízva bízik abban, hogy a kalevalai versforma újabb költészetünk alakulásába is bele fog szólni, amit többek között azért is lehetségesnek vélek, mert az utóbbi években két új, teljes magyar *Kalevala* fordítás is megjelent (Nagy Kálmáné, Rácz Istváné), melyek erre ihletést adhatnak, s reméljük, hogy a Képes Géza fordítása is hamarosan napvilágot lát.

★

Az első rész utolsó tanulmányában Képes a középkori orosz költészetet reprezentáló *Ének Igor hadjáról* c. elbeszélő költeménnyel ismerteti meg az olvasót. 17 rövidebb-hosszabb fejezetben tárgyalja az ének keletkezésének történeti hátterét, irodalmi előzményeit, majd magának az Igor éneknek a tartalmát és magyar vonatkozásait, s mint nyelvi emlékek: felfedezését, utótörténetét. Végül fény derül a szerző és a vizsgált mű viszonyára is: a sokoldalú vizsgálódás, a minden-szempontról-megismerés által vette anyagát birtokába a költő: harmadjára sikerült a saját, magas mércéje szerint, teljes értékű műfordítást készítenie a költeményről.

Képes Géza párhuzamai a világirodalom távoli tájaira vezetnek: ez egyúttal magával vonja azt is, hogy az általa említett verstani-poétikai egyezésekben nyilván nem a genetikai szálakra kell koncentrálnunk (nehéz is volna ezeket a többtől leválasztani), hanem régi – közvetlen vagy közvetett – kulturális érintkezések nyomaiként értékelhetjük őket. A kötet új távlatokat nyit a magyar és finnugor ősköltészet kutatói előtt és más oldalról egészíti ki azokat a kutatókat, amelyek W. Steinitz, Lotz János, Gáldi László, R. Austerlitz és mások nevéhez fűződnek.

A könyvet letéve az olvasó úgy érezheti: nagy és gazdag tapasztalatú utazásból tért meg. Vagy, hogy egy csodálatos fárosz őrének vendége volt, s hatalmas fényerejű reflektorok szakszerű irányításával nemcsak óriási terek, hanem az időtlen idő mélységeibe pillantott be. Csupán a toronyba kellett felmennie. Megérte a fáradságot.

HAJDÚ PÉTER

A KÉPES-JELENSÉG

Itt és most, e fontos és szűkre szabott helyen, nem lehet más feladat, mint hogy legújabb kötete *Az idő körvonalai* kapcsán Képes Gézáról mint jelenségről ejtsek néhány szót. A kötetben egybe gyűjtött tanulmányok keletkezése-növekedése-fogadtatása ugyanis olyanfajta természeti jelenségre emlékeztet, mint amikor egy lassú, szívós munkával növekvő korallsziget kiemelkedik a tenger felszínére, s bár a tájképet megváltoztatja, beleilleszkedik a vidék rendjébe és szinte zajtalanul formálja át a víz meg a benne lakozó élet mozgását. A fő tárgyak, amelyek körül a kötet anyaga